

Ett samhälle i omvandling

Ett samhälle i omvandling

Decennierna runt 1900 förändrades det svenska samhället i många avseenden. Det gäller både det ekonomiska livet, den sociala strukturen och det demografiska mönstret. Förändringarna inom vart och ett av dessa områden påverkade utvecklingen inom de andra. Det var en i högsta grad sammansatt process. Förutsättningarna för familjebildning ändrades i och med att allt färre var beroende av jordbruket för sin försörjning, andelen gifta kvinnor minskade och den sociala rörligheten ökade.

De barn som föddes överlevde barnaåren i högre grad än tidigare och trots minskande födelsetal och emigration ökade befolkningen stadigt. Fler flickor än pojkar överlevde de första småbarnsåren, vilket på sikt ledde till ett allt större kvinnoöverskott.

Kvinnornas situation

Vid mitten av 1800-talet inträdde det i Sverige en rad förändringar i kvinnornas situation. Befolkningen ökade kraftigt i Sverige liksom i många andra europeiska länder och fler kvinnor än män nådde vuxen ålder. Många ogifta kvinnor var beroende av egen försörjning. Skrålagstiftningens upphörande 1846 gjorde det möjligt för kvinnor att öppna butiker i begränsad skala och kvinnor erhöll samma rätt som män att idka hantverk. Året innan fick kvinnor och män lika arvsrätt.

I princip var ogifta kvinnor omyndiga, men det fanns en möjlighet att begära kunglig dispens för att bli myndigförklarad. Kvinnoöverskottet ökade och fler ogifta kvinnor begärde dispenser till dess det 1858 förordnades att det räckte med en anmälan hos domstol för att ogift kvinna äldre än 25 år skulle förklaras myndig och i likhet med myndig man råda över sig och sin egendom. Fem år senare förändrades detta så att myndighet tillkom ogift kvinna vid 25 års ålder såvida hon inte särskilt begärde att förbli omyndig och 1884 blev myndighetsåldern även för ogift kvinna 21 år. Gift kvinna var i princip myndig, men eftersom hennes man ägde målsmansrätt över henne, hade hon mycket begränsade möjligheter att råda över sig och sin egendom fram till 1920 års äktenskapslagstiftning. Fredrika Bremers romaner som ställde kvinnofrågorna under belysning, kanske allra mest romanen Hertha utgiven 1856, bidrog till den förändrade lagstiftningen, men det dröjde till 1884 innan en kvinnoaksförening etablerades i form av Fredrika Bremer-förbundet.

Ett samhälle i omvandling

Kvinnors arbete och utbildning

Med omformningen av det ekonomiska livet öppnades nya försörjningsmöjligheter för kvinnor utanför hemmet, först inom de traditionella uppgifter som kvinnor tidigare hade haft hand om i hemmen såsom barnavård, matlagning, viss utbildning och service. Även fria yrkesområden såsom konstnärskap, musicerande och författarskap såg en stark utveckling för kvinnor från 1800-talets mitt.

Dessutom öppnade sig helt nya yrkesområden; exempelvis kunde kvinnor bli maskinskriverskor och så småningom, när telefonin infördes, växeltelefonister, medan områden med stark manlig tradition dröjde med att öppnas för kvinnor. Vissa industriarbeten som i textilindustri och livsmedelsbranscher gav många kvinnor arbeten i de nya industricentra som växte fram.

Under den andra hälften av 1800-talet fick formell skolutbildning en allt större betydelse. Särskilda utbildningsanstalter inrättades för en rad yrken. Åren 1890-1910 tillsattes inte mindre än 53 statliga utredningar om undervisningssystemen och deras omvandling. Folkskolan gav utbildning på lika villkor till både pojkar och flickor, men när det gällde läroverken var de långt in på 1900-talet förbehållna pojkarna. 1870 erhöll kvinnor rätt att avlägga studentexamen och 1873 fick kvinnor rätt att bedriva universitetsstudier i alla fakulteter utom den teologiska och beträffande juridik fram till jur.lic. Men samtidigt förklarades det att detta medgivande inte innebar rätt för kvinnor att inneha statliga högre tjänster.

Några statliga läroverk för flickor fanns det heller inte, utan flickors utbildning skedde i privata flickskolor, som så småningom tillerkändes vissa statsbidrag.

1905 inlämnade förstakammarhögerns ledare Ernst Trygger en motion, som är värd att uppmärksamma. Den gick ut på att statliga tjänster borde öppnas för kvinnor när de nu hade fått möjligheter att utbilda sig. Han menade att rätten att avlägga examina blivit "ändamålslös" när den inte var förenad med rätt till tjänst. Han gick igenom hur många kvinnor som studerat fram till universitetsexamina mellan 1873 och 1905 och fann att 22 hade avlagt med. kand., 22 dessutom blivit

Ett samhälle i omvandling

med. lic., men varit hänvisade till enskild praktik för sin yrkesutövning och 1905 befanns ytterligare 18 ha påbörjat sina medicinska studier för med kand. Några förändringar hade inträtt 1903 för kvinnliga medicinare; de fick inneha vissa undervisningstjänster vid universiteten, vissa offentliga läkartjänster och vid Gymnastiska Centralinstitutet, GCI.

Inom filosofisk fakultet hade 8 kvinnor disputerat, 6 hade avlagt licentiatexamen och 94 innehade kandidatexamen, medan 82 hade påbörjat sina studier men ännu inte avlagt examen.

Problemet med att successivt utöka den sektor där kvinnor kunde inneha tjänster låg framför allt i att grundlagen stadgade att tjänst på kunglig fullmakt bara kunde innehas av män. Ernst Trygger, juridikprofessor i Uppsala och förstakammarhögerns ledare, ville ganska radikalt ändra grundlagen på denna punkt, även om han inte var beredd att låta kvinnor studera juridik för jur. dr.-examen. 1905 tillkom samskolor, där pojkar och flickor skulle kunna studera fram till realexamen, men eftersom tjänsterna skulle tillsättas med kunglig fullmakt var de inte öppna för kvinnor. Inte heller kunde kvinnor anställas vid KB, universitetsbibliotek eller Riksarkivet, ”alla anställningar som dock torde anses för kvinnor lämpliga”

Motionen behandlades som alla grundlagsfrågor av Konstitutionsutskottet som i princip biträdde förslaget men med en reservation för att regering och riksdag skulle bestämma om vilka tjänster som kunde öppnas för kvinnor. Det är häpnadsväckande att diskussionen i utskottet blev så formalistisk genom Staaffs med fleras synpunkter på att det skulle vara riksdagens ensam obetaget att bestämma detta vid beslut i statsverkspropositionen – vilket ledde till att motionen föll i andra kammaren medan den bifölls i första kammaren. När kamrarna stannade för olika förslag föll hela förslaget.

Trygger lämnade en i stort sett likalydande motion vid påföljande riksdag, och då med större framgång. Eftersom det rörde sig om en grundlagsfråga krävdes två beslut av riksdagen med val emellan och 1909 tillkom den andra läsningen, vilket innebar att några tjänster öppnades för kvinnor med tillbörliga meriter. Av stor betydelse för framtiden blev framför allt att det var meningsfullt också för kvinnor att studera för att meritera sig till tjänster inom biblioteken och de allmänna läroverken.

Ett samhälle i omvandling

Kvinnors medborgarrätt

Det tog också lång tid innan kvinnor alls tilläts vara aktörer i det politiska livet i Sverige. Termen ”politisk rösträtt” var egentligen förbehållen rösträtt till riksdagen, där det länge ansågs att de politiska idéerna hörde hemma, medan den kommunala verksamheten inte betraktades som ”politisk” utan sågs som ett praktiskt ansvar för uppgifter som tidigare skötts av kvinnorna i hemmen, men som i det förändrade ekonomiska och sociala sammanhanget allt mer behövde ombesörjas av landskommunen eller – i än högre grad – av staden som kommunal enhet.

Socknarna hade sedan gammalt ansvar för fattigvård och kyrkan bibringade konfirmanderna grundläggande utbildning i läskunnighet alltsedan början av 1700-talet. Men med samhällsomvandlingar som industrialisering och urbanisering tillväxte städerna snabbt och behoven av förbättrade bostäder, sanitära förhållanden och bättre villkor för barn vars föräldrar arbetade långa dagar utanför hemmet blev omfattande.

Mot denna bakgrund ter det sig inte förvånande att kvinnors engagemang utanför hemmet blev starkt inom välgörenhetsföreningar framför allt i städerna de sista decennierna av 1800-talet. De såg vad som behövde göras och för många kvinnor blev det nära nog ett oavlönat heltidsarbete att förbättra villkoren för socialt utsatta människor. Det gäller i synnerhet i Stockholm, där listan över filantropiska organisationer kan göras lång. De filantropiska föreningarna gav kunskaper om vad som behövde göras i fråga om slumområden, föräldralösa barns och änkors situation och det visar sig att kvinnorna tog upp sådana frågor till politisk diskussion redan innan de hade möjligheter att som valda aktörer arbeta politiskt.

Kommunal rösträtt och representation

Kommunallagarna 1862 gav kvinnor med egen debetsedel rösträtt till de kommunala församlingarna, men inte representationsrätt.

Enskilda motionärer från flera partier hade lyft fram frågan om kvinnlig rösträtt i riksdagen. 1884 hade liberalen Fredrik Borg motionerat om kvinnlig rösträtt, som dock avlogs av båda kamrarna. Carl Lindhagen, först liberal och senare socialdemokrat motionerade 1902 om en utredning om kvinnlig rösträtt. Landshövding Sjöcrona (h) motionerade upprepade gånger ensam och

Ett samhälle i omvandling

tillsammans med andra högermän, liberaler och socialdemokrater om utredning av rösträtt för kvinnor och 1906 beslöt riksdagen att begära en utredning och förslag från regeringen om kvinnornas rösträtt.

Det är tydligt att partierna först ville besluta om allmän rösträtt för män innan kvinnornas rösträtt till riksdagen fick en lösning. Men det fanns enstaka företrädare, t.ex. Albert Bergström och Sjöcrona, båda högermän och flitiga motionärer i frågan, som ansåg att kvinnorna skulle ha rösträtt på samma villkor som männen.

Regeringen Staaff misslyckades med att få majoritet för sin linje om allmän rösträtt för män till andra kammaren. Propositionen byggde på majoritetsval. När den nedvoterades bildade Arvid Lindman regering med särskild uppgift att lösa frågan om allmän rösträtt för män till andra kammaren. Skillnaden mellan hans förslag och Staaffs var fr.a. att Lindman förordade proportionell valmetod såväl för första som andra kammaren, vilket gav utrymme för flera partier i riksdagen. Riksdagsdebatten rörde sig huvudsakligen om denna fråga där Staaff och Branting behållit på principen om majoritetsval i varje valkrets.

Eftersom kvinnor med egen debetsedel hade rösträtt till kommuner enades man om att de också skulle få rätt till representation i kommun- och stadsfullmäktigeförsamlingar, men ännu inte till landstinget. Detta beslut togs samtidigt som rösträttsutvidgningen för män till andra kammaren i de båda läsningarna 1907 och 1909.

Historiska framställningar har mycket märkliga och ganska krystade förklaringar till att en högerregering var den som genomförde den allmänna manliga rösträttens princip. Ofta omnämns över huvud taget inte den genomgripande förändringen 1909 som innebar att den kommunala rösträttskalan, som alltid tidigare utgått efter skattekraft, begränsades till 40 inkomstklasser. Vidare fick alla män som inte släpade efter med skatten eller var placerade i fattigvården lika rösträtt till andra kammaren.

Allmänna Valmansförbundet hade 1905, dvs året efter dess tillkomst, tagit ställning för allmän rösträtt med proportionell metod. Organisationen utgick från valmännen, men det dröjde många år innan den fick grepp om de valda riksdagsmännen. I första kammaren var oviljan stor att organisera sig i ett parti. Där fanns flera grupperingar, gemensamt benämnda förstakammarhöger med Ernst Trygger som stark auktoritet och dessutom fanns ett antal utan någon partianknytning, s.k. vildar. I

Ett samhälle i omvandling

andra kammaren fanns två högergrupperingar, Nationella framstegspartiet och Lantman- och borgarepartiet. Lindman insåg att det inte var möjligt att styra riksdagen med alla dessa olika högergrupper och satsade stor energi på att samordna dem i AVF. Lindman hade också en nära kontakt med högerpressen, vilket han använde för att nomineringarna av riksdagsmän, både till första och andra kammaren skulle tas ur Allmänna Valmansförbundet och omfatta dess mera framstegsvänliga värderingar.

Att få en majoritet för att genomföra kvinnlig rösträtt var ö h t inte möjligt så länge ingen partidisciplin fanns inom och mellan högergrupperingarna i de båda kamrarna. Motståndet fanns i huvudsak inom första kammaren. Men Lindmans strategi kan tolkas så att det gällde att kvinnorna fick en första tillgång till offentlig representation; då kunde de visa att de var kunniga nog och mogna för utökade uppdrag. Den kommunala representationen för kvinnorna kan ses ur detta perspektiv.

Vid de första valen till kommun- och stadsfullmäktige 1910 valdes 37 kvinnliga ledamöter, varav 3 socialdemokrater. De valdes in i Stockholm, Gävle och Malmö. Minst nio moderata kvinnor som valdes detta år och ett antal som är svåra att partibestämma. Det är en av våra uppgifter; att försöka ta reda på var de första moderata kvinnorna valdes in. Vi vet att Stockholm hade en moderat kvinna på valbar plats redan 1910, Valfrid Palmgren, Kungliga Bibliotekets första kvinnliga amanuens. Hon var ledamot i den Folkbiblioteksutredning, som tillsattes av regeringen Lindman och har betytt väldigt mycket för utvecklingen av biblioteksväsendet i Sverige, bl.a. den studieresa hon fick tillfälle att göra i utredningen och det hon förmedlade därifrån samt genom att anordna den första bibliotekarieutbildningen i Sverige. Att utse en kvinna i biblioteksutredningen var en markering av Lindman: att föra fram en kompetent kvinna som Valfrid Palmgren kunde vara ett sätt att visa på hur kvinnor var kapabla att klara tidigare exklusivt manliga områden och mogna för ökade offentliga uppgifter.

När det gäller de fortsatta stegen på vägen till kvinnlig rösträtt, kan det noteras, att det gick trögt med den utredning, som riksdagen 1906 hade beslutat genomföra. Många regeringar var kortlivade och andra frågor ansågs mer angelägna att lösa. 1911- 1914 var försvarsfrågan den stora politiska stridsfrågan. Högerkvinnorna gjorde imponerande insatser i föreningar för att stärka försvaret till lands och till sjöss och samlade in hundratusentals namnunderskrifter för ett starkare försvar.

Ett samhälle i omvandling

Landsföreningen för Kvinnlig Politisk Rösträtt, LKPR, förtröttades ändå inte i sin strävan efter kvinnlig politisk rösträtt och uppvaktade regeringarna och enskilda regeringsledamöter i frågan. Under första världskriget var försörjningsfrågan det stora ämnet att lösa för sittande regeringar och de inrikes frågorna fick stå tillbaka. Men i början av 1917 samlades LKPR till ett stort offentligt möte i Stockholm. Från liberala, socialdemokratiska och högersinnade framfördes gemensamt en resolution med innehållet ”Politisk rösträtt och valbarhet för svensk kvinna på samma villkor som för svensk man må vid innevarande års riksdag beslutas”. Regeringen Swartz tillträdde i mars 1917 och uppvaktades av LKPR som anhöll om att en proposition om rösträtt för kvinnor skulle läggas fram vid årets riksdag. Regeringen påbörjade också arbetet med propositionen, men tvingades avgå innan frågan var färdigberedd. Regeringen Swartz, där Arvid Lindman var utrikesminister var snarast en expeditionsminister fram till dess valen hölls under hösten 1917.

Inför den slutliga lösningen av rösträttsfrågan hade högerpartierna i riksdagen avgivit en avsiktsförklaring att verka för frågans lösning och när beslutet togs var det ett mindre antal riksdagsledamöter som var däremot. Ingen votering förekom.

Ann-Marie Petersson 1 nov 2006